

MARTA BATÍKOVA

Vegyesházasságok Pozsony környékén

Az etnokulturális folyamatok vizsgálata olyan kisközösségi szinten, mint amilyen a család, illetve a rokonság lehetővé teszi az etnikai kapcsolatok és konfliktusok kialakulásának és dinamikájának aprólékos elemzését.

Bevezető megállapításunkat megkérdőjelezheti a családi és rokoni introvertáltságról, illetve az etnikai endogámiáról - mint a család reprodukálásának általában elfogadott mintájáról kialakult elképzelés (Bromlej, 1981: 368-369). Az elmúlt évtizedekben az etnikailag vegyes területeken végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a családi körön belüli „bezárkózás” főleg a házastárs kiválasztása terén csupán egyike azon kialakított lehetőségeknek, amelyek közt gyakran megtalálható „a kifelé való nyitás” is, azaz az etnikailag vegyes házasságok létrejötte. Ez a jelenség jól ismert az egymással szomszédságban élő társadalmak, valamint az etnikai szórványok és zárványok érintkezési zónáiban (Heroldová, 1983.; Szyferová, 1983.; Posern-Zielinski, 1982.). A jelenség azonban mindig a konkrét történelmi összefüggések és az együttélés különböző időhatáraiban vizsgálható.

Mikrovizsgálatunk témájául mi egy olyan család példáját választottuk, melynek egy rokonsági körön belüli etnikai útját követhetjük nyomon, az elmúlt 150 év során. A megfigyelés tárgyát képező életutak Somorjáról, a Csallóköz felső részéről indulnak. Azon időszakasz alatt, amelyre a megfigyelés vonatkozik, magát a várost és annak közvetlen környékét magyar és német lakosok lakták. Mellettük éltek még különböző szlovák, szerb, horvát, zsidó és cigány etnikai csoportok is. 1918 után az egész terület elszlovákosodott, és a megfigyelés időszaka alatt már a magyar és a szlovák etnikum közti valóságos érintkezési zónát képezett. Az ilyen zónák jellemzője az, hogy bennük nem lehet szigorúan vett értelemben elkülöníteni pontos etnikai határokat (Jakubíková, 1983; 1984; Kalavsky, 1981). A környezet etnikailag kevert és tarka jellege valószínűleg a vizsgált család etnikai összetételének történetére is hatást gyakorolt.

A családban meglévő szájhagyomány alapján a Klimits család Somorján a 19. század első harmadában települt le. Vezetéknevük azt mutatja, hogy valószínűleg horvát családról volt szó, amely a letelepülés időszakában már horvát eredetű magyar családnak számított, melynek kései utóda Somorjára valószínűleg az úgynevezett horvát etnikai koridor területéről érkezhetett. Ugyanakkor érdekes, hogy a család leszármazottjai több összefüggésben is a rác, azaz szerb származást emlegették; melynek azonban ellentmond a család római katolikus vallása, amely mint ismeretes, élesen szembenáll a szerb etnikai identitással. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezen a területen a rác etnikai megnevezés nemcsak a szerbekre, hanem azokra a horvátokra is vonatkozott, akik saját szülőföldjüktől távol lévő területeken éltek.

Az eddig legkorábbi hivatalos bejegyzés a család vezetéknévéről az anyakönyvben Paulus Klimics név alatt található, aki foglalkozása szerint „nodularius civis”, azaz városi gombkötő és kötélfonó, feleségével Német Teréziával. 1852-ben születik a fent nevezett szülők gyermekeként Károly (Carolus, 1852). Az édesapa, aki mestersége mellett még egy kocsmát is bérelt, valószínűleg eléggé módos polgár lehetett ahhoz, hogy fia számára a művelődést is biztosítani tudta. Károly a Szentgyörgyön a piarista gimnáziumban tanult, egészen addig, míg a család tanulmányait fizetni tudta. A szájhagyomány szerint „az apa kocsmája leégett és így fiának félbe kellett szakítania tanulmányait”. Hazatérve a cipésmesterséget tanulta ki, valószínűleg valamelyik helyi mesternél, hisz a somorjai csizma- és cipőkészítő

iparág nagyon fejlett volt. A családban emlegetik, hogy Károly inasévei befejezte után gyakornokként valamennyi időt Budapesten is eltöltött (ami presztízs szempontjából szokás volt a divatáruval foglalkozó mesterségeket művelők életében). Valószínűleg 1875-ben (a pontos dátumot ez idáig nem sikerült megállapítanunk) Károly feleségül vette Vajda Borbálát (aki 1855. február 15-én született), Vajda Istvánnak egy tekintélyes városi polgárnak (nobilias civis) és Lindtner Borbálának (a városi szülőbábnak) a lányát.

A „férje” etnikai jellemzését Borbála asszony elbeszéléséből ismerjük, aki gyakran visszaidézte lánykorának azt a szokását, amikor az eladó sorban lévő lányok azután érdeklődtek, hogy ki fogja őket feleségül venni. Mindezt úgy lehetett kideríteni, hogy a szentestét megelőző este ki kellett néznie az utcára, és akit ott elsőnek meglátott, olyan férjre számíthatott. „És láttam egy csúnya., vörös rácot - és az is lett”. Bármilyen volt is Borbála véleménye a férjéről több mint 60 évet éltek együtt. Ebből a házasságból 11 gyermek született.

Ebből 9 megérte a felnőtt kort, és saját családot alapított. Az alábbiakban a két legidősebb lány családjáról szeretnénk részletesebben szólni.

Az 1876. január 4-én született Izabella Johann Huber felesége lett, aki a burgenlandi Lutzmansburg nevű községből származott. Hogy mit keresett Somorján, azt nem tudtuk eddig kideríteni, feleségét azonban elköltöztette Oviszte nevű községbe, ahol egy nagy kerti vendéglője volt. Huber osztrák volt, és a családi kommunikáció nyelve is ehhez a tényhez alkalmazkodott. A német nemcsak egyenrangú nyelvvé vált a magyarral, hanem lassan fölébe is kerekedett a magyarnak. Foglalkozására való tekintettel nagyon valószínű, hogy Johann Huber beszélt szlovákul is. Az unokák emlékeiben felmerül a nagyapa lehetséges horvát származása is, amelyet a burgenlandi származás és a keresztnév-használat is alátámaszt. Azt is tudjuk róla, hogy a csehszlovák államhoz lojálisan viszonyuló ember volt. Erről tudósít az az esemény, amikor a háború végén a Magyar Tanácsköztársaság fölkelői azzal fenyegették meg őt, hogy felakasztják. E szerencsétlen kimenetelű esemény elől a bevonuló csehszlovák katonák mentették meg, akiknek attól fogva hálás volt élete megmentéséért.

Huber nem állt kedvelt ember hírében, mert Klimits Izabellával való házasságát a családban úgy értékelték, mint Izabellának dacból elkövetett lépését, mivel szülei megakadályozták abban, hogy azt az embert válassza, akibe beleszeretett. Annak jeleként, hogy házasságát Iza szenvedésként éli át, egész életében visszavonulva élt, és sosem öltött magára háziköntösön kívül más ruhát. Eredetileg azonban valószínűleg ambíciókkal teli tervei lehettek, mert a családi levéltárban található egy francia nyelvkönyv, amely egykor az ő tulajdona volt. Leánykorában húgával, Vilmával egy bizonyos ideig Pesten dolgoztak a Brandt pékség- és cukrászdában. A pesti munka célja nemcsak a stafírungra való megszerzése volt, hanem „a pesti rend szerinti” ház és háztartás vezetésének tudományában való elmélyülés is.

Izabella és Hans házasságából három gyermek született. Mária (gyermekkorában meghalt), Rudolf (1903 - 1991).és Izabella (1915 - 1969). Rudolf Kereskedelmi Akadémiát végzett, és hivatalnokként a városi magisztrátusban dolgozott. Menyasszonyt egy pozsonyi német családból szerzett magának. Hermina Imhof (1910 - 1974) férjhez menetele előtt szintén elvégezte a Kereskedelmi Akadémiát (1931-ben), és mint banktisztviselő dolgozott. Rudolf és Hermina házasságából Lia nevű lányuk született (1932). A család Pozsonyban élt, 1945 után Ovishtén. A családi kommunikáció nyelve túlnyomórészt a német volt. Valószínű, hogy a házastársak szlovákul is beszéltek.

Lia szlovák iskolába járt, és egy Duna-menti hajógyárban ismerte meg jövendő férjét, Juraj Berčiket (1927. augusztus 27-én született). Berčík vegyészmérnök volt, és házasságukból, amely 1956-ban kötött, Magda (1957), Zuzana (1963) és Péter (1969) nevű gyermekük született. A gyermekek beszélnek németül, részben magyarul is, de a családi kommunikáció nyelve Berčíkéknél egyértelműen a szlovák. A gyermekek szlovák iskolába jártak, és mindkét lány szlovák férfihez ment férjhez (Magda: Marian Horník - 1958), (Zuzana: Lubos Vrba - 1964).

Ettől kicsit különbözik Izabella családjának etnikai képlete. Ő 1940-ben ment férjhez Dr. Mikus Mártonhoz (1910-1976), aki magyar családból származott Tercsről (mai nevén Nová Lipnica). A Stefánia Kávéházban teázás közben ismerkedtek meg véletlenül. Mikus Márton abban az időben katona volt, és ovisištei kaszárnnyában szolgált. Innét járt rendszeresen udvarolni jövendő nejének, aki édesapja vendéglőjében dolgozott. Esküvőjük után (1940) Prievozra költöztek, ahol Mikus doktor megkezdte általános orvosi praxisát. Egy idő után ideköltöztek a Huber nagyszülők is. A családban németül, magyarul is beszéltek, de mindkét házastárs beszélt szlovákul is. 1941-ben ikergyermekeként született Izabella és Márta nevű lányuk. A nagymamával ők leginkább magyarul beszéltek, és amikor az az utcán - ne adj Isten - németül szólt hozzájuk, rákiáltottak, hogy ezt nem szabad. Izabella elvégezte az orvosi egyetemet, s 1963-ban ment férjhez dr. Makkai Ferenchez, aki egy jeles pozsonyi orvosi családból származott (Bio Slovnik 4, s. 39). Gyermekeikkel Mariannával (1965) és Ferencsel (1969) odahaza szlovákul beszélnek annak ellenére, hogy a gyermekek a nagyszülőktől magyarul is, németül is megtanultak.

Márta szintén befejezte az orvosi egyetemet, és 1974-ben férjhez ment Milan Polak újságíró és színháztudományi szakemberhez. Odahaza csak szlovákul beszéltek, fiuknak, Martinnak (1975) tulajdonképpen nem is volt lehetősége más nyelvet megtanulni a családban, hisz a nagyszülők akkor már nem éltek. Az utolsó időben - édesanyja szerint valószínűleg barátaitól felcukkolva - többször szemrehányást tett anyjának magyar származása miatt és azért, hogy anyja nyíltan magyarnak is vallja magát.

Klimitsék másik lánya Vilma (1877-1968), ahogy ezt már jeleztük, leányként egy bizonyos időt Pesten töltött. Munkája mellett eljárt a Szent István Bazilikába, és ott énekelt a Bazilika énekkarában is. A karnagy arra próbálta rávenni, hogy folytassa tanulmányait az énektanulás területén. Szülei azonban ehhez az életpályához nem adták belegyezésüket. Vilma visszatért Somorjára, és csakhamar nővérehez költözött Ovisištére, ahol segített a kertvendéglő vezetésében. Ez a munka azonban nemigen tetszett neki, és nem tudott elég kellemes modorban bánni a vendégekkel. Közben Izához hasonlóan Vilma életéből is tudunk egy betöltetlen nagy romantikus szerelemről, egy bizonyos földmérő iránt, aki búcsú nélkül eltűnt az élet forgatagában.

Vilma Ovisištéről nem tért haza, hanem a pozsonyi Schlesinger-szanatórium gazdasági gondnokaként dolgozott, ahol megismerkedett jövendő férjével, Rudolf Waschňakkal (1882 - 1963). Esküvőjük 1912-ben volt. Rudolf Bécsben tanult és katonáskodott, majd erdőfelügyelőként Andrassy grófnál dolgozott. Ebben az időben ismerkedett meg Vilmával Šenkvicén. Később 1920-ban a gömöri Polom-birtokra helyezték át. Rá mint nagyapára úgy emlékeznek, hogy kifogástalanul tudott németül és magyarul, szlovákul azonban erős „záhorák” tájszólásban beszélt. Odahaza leginkább németül (Vilma németül még a Huber családban tanult meg), magyarul és szlovákul beszéltek. Gömörben Vilma is megtanult szlovákul azoktól az asszonyoktól, akik az erdésznél szolgáltak. Életük következő állomása a Kassa melletti Slanec volt, ahonnan nyugdíjas korukra visszaköltöztek Somorjára. Házasságukból két leány született: Edit (aki gyermekkorában meghalt) és Márta

(1915), aki 1934-ben feleségül ment a Tiszolcra származó szlovák evangélikus tanítóhoz, Vlado Maničhoz (1911 - 1950), Polomban. A visszaemlékezések szerint Vlado felesége iránti tiszteletből megtanult magyarul, és ezt a tudását később bizonyos fokig használni is tudta, mert 1947-48-ban tagja volt az áttelepítési bizottságnak Budapesten. 1945 után Somorján éltek, Márta azonban korán megözvegyült, és egyedül nevelte fél két lányát, Mártát (1937) és Erikát (1940), miközben adminisztratív munkát végzett. Idősebb lánya, Márta Pozsonyban tanult, és itt ment férjhez 1964-ben Dr. Dušan Trnovský nevű szlovák férfihez. Jelenleg Topolcsániban élnek, ahol Márta tanít a gimnáziumban, férje pedig orvos. Gyermekük Vlado (1965) és Andrea (1968) - férje után Hriškova - sem németül, sem magyarul nem tudnak, és odahaza kizárólag szlovákul beszélnek.

Kisebb lányuk, Erika 1961-ben ment férjhez Ján Procházkához, házasságuk azonban hamar szétesett. Második férjével S. A. Čapekkal, aki eredetileg Kárpátaljáról származott, ugyancsak rövid időt élt együtt, mivel a hivatalok megakadályozták, hogy férje állandó jelleggel feleségéhez költözzék. Első házasságából született Erik nevű fia (1961), aki ugyan szlovák iskolába járt, de a somorjai környezet és a családban használatos magyar nyelv, a magyart a szlovákkal egyenrangú kommunikációs nyelvvé tette. Valószínű, hogy ez az egyenrangúság rövidesen érvényét veszti, mivel 1993-ban feleségül vett egy szlovák lányt, Patricia Lazarovát, aki nem tud magyarul.

Ennyit találunk a Klimits család két ágának életrajzi adataiban. Érdekes etnikai mutató a házastárs kiválasztásának preferenciájára. A véletlen egybeesés következtében mindkét ág kezdetén létezik a betöltetlen szerelem legendája: az egyik esetben egy magyar katonatiszt, másik esetben egy földmérő személye. A házasság mindkét esetben „tartalék” megoldásként merült fel. Az etnikai endogámia mindkét lány esetében csak az ideák szintjén létezett, mert végül is mindkét nővér egy idegen etnikumhoz tartozó személlyel kötött házasságot. Iza nem is tudatosítva azt a gazdasági föllendülést, amelyet férje hozott a családba, mindvégig passzívan viselte osztályrészét. Vilma azonban sokkal aktívabban viselkedett. Gazdaságilag és társadalmilag jól szituált házastársával szemben bizonyos fokú alárendeltséget is érezhetett, ezt azonban azzal tudta ellensúlyozni, hogy férjével németül beszélt, és a szlovák környezetben szlovákul is megtanult. Saját anyanyelve, a magyar a családi érintkezés részévé vált.

A család leszármazottainak soron következő generációi esetében nehéz etnikai szempontból céltudatos partnerválasztást feltételezni. A párválasztásnál leginkább az a környezet volt a meghatározó, amelyben a fiatalok mozogtak. Társadalmi szempontból mindhárman, Rudolf, Bella és Márta magas presztízzsel rendelkező partnert választottak maguknak. Rudolf mint fiatal hivatalnok, a magához illő pozsonyi ifjúság köreiből mozogott, amely párválasztását etnikailag is determinálta. Nővérenek, Bellának kevesebb lehetősége volt a kötetlen ismerkedésre. Véletlenszerűen ismerte meg partnerét, akit megfelelőnek tartott - természetesen nem csak etnikai szempontból. Látszólag legmerészebb lépést közülük Márta tette, aki evangélikus szlovákot választott magának férjül, annak ellenére, hogy apja szlovák származása miatt ez a lépés nem okozott különösebb sokkot a családban. Vilma, amikor férjét arra kérte, hogy tanuljon meg magyarul, ezt nem saját „uralkodásvágyának” kiterjesztése miatt tette (hisz ebben az időben már maga is beszélt a szlovák nyelvet), hanem sokkal inkább saját korábbi multilingvális tapasztalatai miatt.

Az utódok harmadik generációjában - a véletlennek köszönhetően - a lányok mindegyike a második világháború alatt élte meg saját gyermekkorát, amely Dél-

Szlovákiában jelentősen hozzájárult az etnikai és társadalmi változásokhoz is. Pozsony az elmúlt fél évszázadban jelentősen elszlovákosodott, és ez minden társadalmi rétegben jellemzővé vált. Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, hogy a lányok leginkább szlovák családokban találták meg saját partnereiket. Az etnikai hovatartozás bevallása - tekintettel a magyarokkal és németekkel szembeni háború utáni repressziókra is - a szlovák nemzetiség preferenciáját hozta magával. De ettől sokkal fontosabb volt a művelődés iránti igény, amely mint a mobilitás egyetlen lehetősége, képes volt méltó társadalmi pozíciót biztosítani az egyén számára. Mi több, az említett lányok közép- és felsőfokú oktatási intézetekben tanultak. Többnyelvű családi környezetként maradt fenn a Makkai család, ahol az erősen élő családi hagyomány és a házastársak közötti kapcsolat is erősítette ezt az igényt. Procházka Erika családjában a kétnyelvűség az anyának a nagyszülőkkel való kapcsolata miatt őrződött meg, és mindehhez hozzájárult a saját házasságának sikertelensége is, nem is szólva Somorja városka társadalmi környezetéről, ahová az eredeti Klimits család leszármazottai közül egyedül visszatértek, és máig is élnek. Polák Márta családjában a kommunikáció kizárólag szlovák nyelvű volt, ugyanúgy mint Berčíkéknél és Trnovskýéknál. A gyermekek többsége, akik egy időben együtt élhettek a nagyszülőkkel is, a szlovák mellett németül és magyarul is beszélnek. Akkor azonban, amikor ez a lehetőség megszűnt, vagy túl rövid ideig tartott, akkor a szlovák nyelv mellett már nem használták a németet és a magyart.

Kutatásunk érdekes fejezete volt, a különböző generációk etnikai tudatának vizsgálata. Be kell ismernünk, hogy ebben az irányban nem jutottunk el egyértelmű álláspont kialakításáig. Valószínűleg ez annak tudható be, hogy az etnikai identitás tudatos megvallása a családi környezetben sosem volt lényeges dolog. Konfrontációra akkor kerülhetett sor, amikor új kapcsolatok révén idegen etnikai eredetű partner került a családba. Az új partner családba való betagozódása után azonban gyorsan kialakult a konfrontáció-mentes együttélés modellje. Ezeket a konfliktusokat egyébként is hordozta a „nagy” történelem, a külső társadalmi környezet, s velük szemben védekezni csak a család belső megszilárdításával lehetett.

Ez a belső konszolidáció egyértelműen plurális jelleget hordozott magában. Általában mindig megfigyelhető egy bizonyos nyelv elsőbbsége, amely egyúttal az etnokulturális együttélési minta alapját is adja. Általában egy nyelv vált uralkodó nyelvvé, ugyanakkor azonban más nyelvek is megtarthatták respektusukat. Három-négy generáció életében a család etnikai jellege azáltal változott meg, hogy a házastársak idegen etnikai közösségből származtak, ezzel együtt a családon belül a magukkal hozott nyelv vált elsődlegessé, ami rendszerint összefüggésben állt a makro szintű történelmi, etnikai és politikai változásokkal is. Az utódok legfiatalabb generációjában szemmel láthatólag túlsúlyba került a szlovák etnikai hovatartozás kérdése, bár ezt verbálisan sosem nyilvánították ki. Egy ilyen deklaráció élesen szemben állt volna a család etnikai történetével és nem lenne különösebb jelentősége a családtagok életében sem. Valószínűleg a kettős identitás tényének megjelenésével van dolgunk, amelyet a következő kérdések megfogalmazásával elemezhetnénk: - Milyen családi környezetből származom? - Milyen etnikai csoporthoz tartozom? - Fontos-e egyáltalán számomra, hogy választ kapjak ezekre a kérdésekre?

Ezek a kérdések azonban a kis társadalmi közösségek etnikai arculatának vizsgálatában további kutatásokat igényelnek.

Fordította: Molnár Imre

- Bromlej, Ju. V.: *Sovremennyye problemy etnografii*. Moskva, 1981.
- Heroldová, L.: Předávání etnokulturních informací v etnicky homogénních a etnicky heterogénních rodinách. *Slovenský národopis*, 31. 1983. 494-499.
- Jakubíková, K.: Výskum goralských oblastí Oravy a Kysúc z hľadiska etnického povedomia a svadobných obyčajov. *Národopisné informácie*, 1983. 30-42.
- Jakubíková, K.: Teoreticko-metodologické východiská a niektoré výsledky výskumu subetnickej goralskej skupiny. *Národopisné informácie*, 1984. 25-33.
- Kaľavský, M.: Etnicita alebo etnické vedomie? *Slovenský národopis*, 39. 1991. 354-357.
- Szyffer, A.: Procesy premien kultúrnej tradície v miešaných manželstvách na území severného Poľska. *Slovenský národopis*, 31. 1983. 445-453.
- Posern-Zielinski, A.: *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*. Ossolineum, 1982.
- Slovenský bibliografický slovník*. 4. 1990. Martin.

MARTA BATÍKOVÁ ETHNIC PLURALITY WITHIN FAMILY LIFE

The analysis of ethnocultural processes within little groups on micro-sociological level is a valuable method of sociological cognition. This paper presents a concrete example to this analysis, by examining the history of one single family in the last 150 years. During this period the family became a rich network of extensive communities. The author got into contact with several families which trace back their origins to the same ancestor through three or four generations, and she strived after presenting ethnocultural processes which determined the relations' ethnic differentiation within these groups. More generally, she was interested in the processes influencing the formation, change and stiffening of ethnic identity in the family, and intertwining with the family's traditions, values and norms.

A Klimits családja Izabella és Vilma ága

